

**XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia  
Kolozsvár, 2010. május 14-16.**

**Örmény szentek ábrázolásai a szamosújvári  
Szentháromság-templom gyűjteményéből**

**Szerző: Pál Emese**

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Történelem- Filozófia Kar

Kulturális örökségvédelem

II. év

**Témavezető: Kovács Zsolt tanársegéd**

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Történelem–Filozófia Kar

Művészettörténet Tanszék

## Bevezetés

Az örmények jelenlétére Erdélyben már Nagy Lajos király idejéből vannak adatok, azonban nagyobb arányú betelepedésükre a XVII. század második felében került sor. A Moldvából érkező örmények bevándorlásának idejét a történeti hagyomány az 1672-es évhez köti, az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy Erdélybe költözésük lassú szivárgás formájában már jóval korábban megkezdődött.<sup>1</sup> A XVIII. században érkező nagyobb örmény csoportok Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Marosfelfaluban, Görgényszentimrén, Petelén, Ebesfalván, Besztercén telepedtek le. Szamosújváron kezdetben kevesen voltak, azonban a Minász püspökkel együtt Besztercére települt örmény vezető réteget a konkurenciától tartó szászok egy pestisjárvány ürügyén kitiltották a városból, ezek 1712-ben Szamosújvárra költöztek.<sup>2</sup> Erdélybe településük után nem sokkal a gregoriánus keresztény vallású örmények egyesültek a római-katolikus egyházzal, melynek következtében elfogadták a pápa hatalmát és a katolikus tanokat, azonban megtarthatták sajátos rítusukat és a liturgia nyelve továbbra is az örmény maradhatott. Az unió megvalósításában Minász Eudoxiensis mellett Oxendio Virziresco (1654–1715) játszotta a legnagyobb szerepet, akit VIII. Sándor pápa 1690-ben aladiai püspöknek és az erdélyi örmények vikáriusának nevezett ki.<sup>3</sup> Virziresco 1715-ben bekövetkezett halála után az önálló erdélyi örmény püspökség megszűnik, egy átmeneti kaotikus időszak után 1725-ben az örmények feletti joghatóságot a bécsi udvar támogatásával az erdélyi római katolikus püspökség szerzi meg.<sup>4</sup>

Virziresco (Verselescul) volt a főpiac közelében püspöki kápolnát építtetett, melyet a Szentháromság templom építésekor lebontottak.<sup>5</sup> A szamosújváriak kezdetben a vár mellett levő, elpusztult Gerla falu templomát használták, majd 1723-ra felépül a város első temploma Simai Salamon költségén, melyet azóta is Salamon-templom néven emlegetnek. A Szentháromság-templom építéséhez 1748-ban fognak hozzá, a torony többszöri leomlása után az építkezést 1798-ban fejezik be, a berendezés elkészítése még évekig tart, 1804-es

---

<sup>1</sup> Pál Judit: *Örmények Erdélyben a 18-19. században*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 27–29.

<sup>2</sup> Bíró Sándor: *Szamosújvár története*. In: Sztranyiczki Mihály (szerk.): *Az örmény Szamosújvár*. 2009. 29.

<sup>3</sup> Az unió megkötéséről és azt követő időszak egyházi helyzetéről lásd bővebben: Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 56–67.

<sup>4</sup> Nagy Kornél: „*Errores et abusus inter armenos Transilvaniae vigentes*” 1719-ből és a kalkedonizmus kérdése. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba, 2007. 164.

<sup>5</sup> Szongott: *i.m.* 2 kötet. 16–17.

felszentelésekor még nem állt teljesen készen.<sup>6</sup> Nagy vonalakban ezek a történeti feltételek tették lehetővé, hogy létrejöjjön a szamosújvári Sentháromság-templom gyűjteménye.

## A gyűjtemény rövid bemutatása, kialakulása, jelenlegi állapota

Az örmény nagytemplom karzatán és a plébánia épületének termeiben levő gyűjtemény<sup>7</sup> néhány kivételtől eltekintve<sup>8</sup> a XVIII–XIX. században készült vallásos témájú festményeket, portrékat, örmény családi címereket, faszobrokat és fadomborműveket foglal magába. A gyűjtemény jelentős részét képező vallásos témájú festmények három csoportba sorolhatóak:

- a nyugati katolikus ikonográfiai hagyományra támaszkodó festmények: *Pünkösdi Madonna, A szent család, A keresztre feszítés, Páduai Szent Antal, Szent Mihály, Angyali üdvözlet, Mária megkoronázása, Assisi Szent Ferenc*
- az örmény vallás sajátos ikonográfiájából táplálkozó képek: *Világosító Szent Gergely, Szent Hripszimé kinszenvedése, Mészrop Masztoc*
- fogadalmi képek (ex voto)

A XVIII. században készült portrék nagy része egyházi személyiségeket ábrázol (*Oxendius Verselescul püspök, Stefánovics István apostoli vizitátor, Batthyányi Ignác püspök, Theodorovics Mihály apostoli helytartó, XIV. Kelemen pápa*), azonban a XIX. század elején megjelennek a helyi közösség jeles képviselőinek arcképei is. Itt főként olyan személyekről van szó, akik az egyház által értékelt „irgalmas” cselekedetet vittek véghez (pl. az 1806-os évszámmal keltezett Karácsonyi Emmánuel arcképe, aki menhelyet alapított a szegényeknek). A XIX. század végén minden bizonnyal egy reprezentatív portrégaléria létrehozása céljából a század második felének kiemelkedő egyházi személyiségeit megjelenítő portrékat rendelnek, melyek láthatóan ugyanannak a festőnek a munkái, ezek jelenleg a plébánia ebédlőtermében vannak elhelyezve.<sup>9</sup> Ebben az időszakban készültek város azon polgárainak arcképei is, akik

---

<sup>6</sup> A templom építéstörténetét lásd: Szongott: *i.m.* 2 kötet. 16-37. B. Nagy Margit: *A szamosújvári örmény nagytemplom*. In: Uő: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. 211-226.

<sup>7</sup> Eredetileg a gyűjtemény részét képezte az a 13 festmény, mely jelenleg a Szamosújvári Történeti Múzeumban található. A múzeum tulajdona a *Levétel a keresztről* című oltárkép is, melyet csak megőrzésre adtak vissza az örmény-katolikus templomnak. Jelenleg eredeti helyén, a templom északi mellékkápolnájában van elhelyezve.

<sup>8</sup> Az évszázadokon át Rubens-képként ismert *Levétel a keresztről* XVII. századi mű. A legújabb kutatások szerint festője nem Rubens volt, hanem Joachim von Sandrart. Lásd: J. Judson: *Rubens the Passion of Christ*. In: „Corpus Rubenianum Ludwig Burhard”, VI. Antwerpen, 2000, 43-46. A XX. században készült Turcsa Mihály lelkipásztor arcképe, Spang Antal: Ima.

<sup>9</sup> Többek között megjelenik Fogarasy Miklós püspök, Kopár Simon esperes-plébános, Csákány Adeodát főesperes, Bárány Lukács főesperes, Pap Tódor lelkipásztor.

valamilyen szolgálattal járultak hozzá a közösség virágzásához.<sup>10</sup> A szobrászati emlékeket tucatnyi színvonalas, Krisztust és különböző szenteket megjelenítő festetlen faszobor, oltártöredékek, az örmény házak homlokzati fülkájából származó festett faszobrok, gipszszobrok, Krisztus passiójának fába faragott domborműves jelenetei képviselik.

A gyűjteményt alkotó festészeti és szobrászati emlékek legnagyobb része valószínűleg a szamosújvári örmény-katolikus templomok berendezési anyagából származik, illetve a helybeli egyház megrendelésére készült, esetleg az idők folyamán valamely egyházi központ adományozása útján került a templom tulajdonába.<sup>11</sup> Emellett fontos kitérni az 1904-ben alakult Örmény Múzeum Egyesület munkásságára is, melynek következtében az állomány újabb művekkel gyarapodott.

A dualizmus korában a majdnem teljes mértékben asszimilálódott örmények egyes értelmiségi köreiből „örmény kulturális reneszánsz” bontakozott ki: nagy hangsúlyt fektettek saját kultúrájuk, történelmük tanulmányozására, melynek eredményeit főként az 1887 és 1907 között megjelenő *Armenia* magyar-örmény havi szemle publikálta.<sup>12</sup> Ennek a szellemi áramlatnak a következménye az Örmény Múzeum létrehozása is, mely a korabeli megfogalmazás szerint „arra van hivatva, hogy mint egy új Ararát megmentse a pusztító özönvíztől az örmény hagyományok bárkáját.”<sup>13</sup> A múzeum kezdeményezője Szongott Kristóf, az *Armenia* szerkesztője volt, aki lelkes támogatókra lelt Hermann Antal kolozsvári néprajztudós, dr. Bárány Lukács szamosújvári örmény-katolikus pap, Tódorfi Lukács prefektus és dr. Merza Gyula publicista személyében.<sup>14</sup>

Jelen dolgozatban nem célozom az Örmény Múzeum Egyesület megalakulásának történetét bemutatni,<sup>15</sup> csupán a gyűjtemény kialakulásának szempontjából értékelhető információkra térnék ki. Az alapszabályzat 4. pontja szerint a múzeum „feladata a hazai és külföldi örmény nyelvű és vonatkozású könyveknek, térképeknek és iratoknak, örmény egyházi felszereléseknek és az örmény élet összes tárgyainak (...) összegyűjtése és

---

<sup>10</sup> Pl. A leányárvaházat alapító Kovrig Tivadar arcképe, Czetz Gergely tanító arcképe, Vojth Miklós főbíró arcképe, Lukácsi Kristóf arcképe, aki az erdélyi örmények történetét latin nyelven tette közzé (*Historia Armenorum Transilvaniae*. Vienna, 1859)

<sup>11</sup> Pl. XIV. Kelemen pápa portréját valószínűleg a római Szentszék adományozta, emellett lehetségesnek tartjuk, hogy néhány festmény a mechitarista központokból (Velence, Bécs) származik.

<sup>12</sup> Tóth K. József: *Örmény identitás a dualizmuskorban*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2007. 134. Az Országos Széchényi Könyvtárban mikrofilmen hozzáférhető Armeniában nem különítették el az egyes hónapokat, így a további hivatkozásokban néhány helyen csak az évfolyamot és az oldalszámot tudom megadni.

<sup>13</sup> *Armenia*. 1906. hátoldal.

<sup>14</sup> Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmények története*. Kolozsvár, 2006, Kriterion Kiadó. 361.

<sup>15</sup> Az Örmény Múzeum Egyesület alapításának részletes leírása megtalálható az *Armenia* 1906-os számában (241-254) és a Hermann Antal–Papp Gusztáv: *A szamosújvári „Örmény Múzeum” története*. Szamosújvár, 1907, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

felállítása.”<sup>16</sup> A hivatalos alapító gyűlés (1905. február 19.) és a múzeum ünnepélyes megnyitása (1907. június 16.) közötti időszakban rendszeres gyűjtés nélkül több örmény származású személy adományozott a múzeumnak különböző tárgyakat, melyeket az *Armenia*, a múzeum hivatalos közlönye köszönőlevél kíséretében ismertetett. Ezek a rövid közlemények fontos források számunkra, mivel az Örmény Múzeum tárgyainak részletes leltára a XX. század folyamán elkallódott. A sokféle hímzés, selyemvarottas, diótörő, koppantó, lámpa, rézszelence, szivarhamutartó mellett különböző örmény nyelven írt kódexek, kéziratok és könyvek érkeznek, emellett képzőművészeti emlékek adományozását is feljegyezték. Kopacz Lukács Gyergyószentmiklósról egy kolozsvári Könnyező Szűz másolatot ad, melyet a kép feliratából<sup>17</sup> következtetve eredetinek tartanak.<sup>18</sup> Bogdánffy Mihály Kolozsvárról egy Világosító Szent Gergelyt ábrázoló „acélmetszetű képet” ad.<sup>19</sup> Kapatán Márton és Bogdánffy Mihály örmény tárgyú képeket, Moldován Simon egy Szongott Jakab által festett Rubens-másolatot, egy másik Rubens-másolatot pedig Bárány Lukács esperes adományoz a múzeumnak. Szongott Nina Beszercéről egy „1714-beli régi képpel” járul hozzá a múzeum gyarapításához. A felsorolt képek közül több nem azonosítható, a két Rubens-másolat azonban még mindig megtalálható a templom gyűjteményében. Görög Joachim gyergyószentmiklósi pap nyolc darab „becses örmény egyházi tárgyat” küld, melyek között valószínűleg az egyházi öltözékek voltak túlsúlyban. Szintén Görög Joachim adományozta a témánk szempontjából legfontosabb képet, melyről részletes leírást olvashatunk az *Armenia* 1906-os számában.<sup>20</sup> A Világosító Szent Gergelyt ábrázoló kép felső részén Örményország címere látható, alatta Tiridat király megkeresztelésének jelenete örmény nyelvű felirattal. A csoportképet 23 örmény uralkodó arcképe veszi körül, mindegyik alatt örmény aláírás. Ezt a képet sajnos nem sikerült fellelni a templomi gyűjteményben, lehetséges, hogy a Szamosújvári Történeti Múzeum tulajdonába került. Bárány Lukács kanonok „a plébániai festményeket, az örmény templom oratoriumaiban heverő szobrokat, domboru műveket és még több használaton kívül helyezett és őrizett régi egyházi tárgyat”<sup>21</sup> ajánl fel a múzeumnak.

---

<sup>16</sup> Hermann Antal, Dr. Papp Gusztáv: *A szamosújvári „Örmény Múzeum” története*. Szamosújvár, 1907, Todorán Endre Aurora könyvnyomdája. 109.

<sup>17</sup> A kép felirata a következő: „Vera effigies B. Virg. Mariae, flentis in Transilv ad Claudiopolim ao 1699, die 15 febr. visitur in Templo Academico Claudiopoli.”

<sup>18</sup> *Armenia*, 1906, január. 30.

<sup>19</sup> *Armenia*, 1906, január. 31.

<sup>20</sup> *Armenia*, 1906, 402.

<sup>21</sup> Hermann–Papp: *i.m.* 106.

A régi örmény katolikus gimnázium emeletének három helyiségében levő múzeum három részlegre oszlott, könyvtári és levéltári,<sup>22</sup> etnográfiai és szépművészeti részlegekre. A vezetők bizottság 1911-es beszámolója szerint a szépművészeti részleg leltárában 114 tárgy szerepel, ezek közül 83 szobor, 19 eredeti vagy másolati festmény, 11 eredeti rajz, és egy népművészeti jellegű, a leltárban pontosabban meg nem nevezett tárgy.<sup>23</sup> A plébániai gyűjtemény és a múzeum történetének további alakulása tekintetében fontos megemlíteni a Kolozsvári Római Katolikus Püspökség 1944-es rendeletét. A dokumentum a híresebb festőktől származó, történelmi régiségüket nézve kiemelkedő értéket képviselő képek, szobrok, az anyagukat tekintve értékes tárgyak (kelyhek, monstranciák) és a régi kéziratok biztonságba helyezését rendeli el. Ugyanazon év szeptemberében a Vallás és Közoktatási Minisztérium előírja, hogy a múzeumi anyagból 10 ládányi értéket a bakonybéli bencés apátságba szállítsanak.<sup>24</sup> A világháború után, 1945-ben az örmények apostoli kormányzója, Lengyel Zoltán a plébánia és a múzeum Magyarországra szállított értékeinek visszaszerzésére kérte a román állam illetékes szerveinek közbelépését. Az évekig húzódó visszaigényléshez csatolt kimutatásból megtudjuk, hogy az elszállított műkincsek között 45 darab „régifaragott és festett szentkép” volt.<sup>25</sup> 1948-ban az Örmény Múzeumot államosították, a világháborúban kiürített 10 ládányi anyag csak 1952-ben érkezett vissza Szamosújvárra, melyben az átvevő bizottság a kiürített javak leltárával összevetve sok hiányt fedezett fel. Az anyagot a Szamosújvári Állami Történelmi Múzeumnak adták át, ezek közül csak a *Levélet a keresztről* című festmény került vissza az örmény-katolikus plébániára, az is csak megőrzésre.

A templomi gyűjtemény, a plébánián őrzött festmények kivételével, jelenleg nagyon rossz állapotban van. A tárgyak szakszerűtlen tárolási körülmények között a templom karzatain vannak elhelyezve, ennek következtében rohamosan pusztulnak. A gyűjtemény tanulmányozását megnehezíti a rendezetlenség és a pontos leltár hiánya, így előfordulhat, hogy előkerülnek eddig feltáratlan emlékek is. Meg kell említenünk, hogy az utóbbi években Jakobovits Miklós festőművész több – főként örmény tematikájú vagy örmény felirattal ellátott – képet restaurált.

---

<sup>22</sup> A városi levéltár 100.000 okmánya múzeumi letétként kerül hozzájuk.

<sup>23</sup> Gazdovits: *i.m.* 364.

<sup>24</sup> Gazdovits: *i.m.* 364-365.

<sup>25</sup> Gazdovits: *i.m.* 366.

## Kutatástörténeti háttér

A XIX. század második felében, illetve a XX. század első évtizedeiben tetemes számú munka jelent meg, amelyek az erdélyi örmények történetével foglalkoztak<sup>26</sup>. Ezek legtöbbször nem tudományos igényességgel született, céljuk az asszimilálódott, anyanyelvüket már nem beszélő örményekkel megismertetni történelmüket, kultúrájukat. Témánk szempontjából kiemelendő Szongott Kristóf Szamosújvárról írt monográfiája, melyben a szerző a városi levéltár iratanyagából kiindulva összefoglalja a város 1700 és 1900 közötti történetét. Több forrást eredetiben, latinul közöl, az örmény nyelvűeket pedig fordításban. Szongott munkája azért is jelentős, mivel az általa kutatott források egy része azóta szétszóródott vagy elveszett. Művének leginkább használható fejezetei a Szamosújvár egyházi életéről illetve a templomok építéséről írottak.

A 20 éven át folyamatosan megjelenő *Armenia* folyóirat több olyan cikket tartalmaz, melyek fontos forrásadatokat közölnek. Itt elsősorban a témához szorosabban kapcsolódó írásokat említeném, melyek az örmény szentek életrajzát, legendáit és ábrázolásait mutatják be. Lukácsy Kristóf örmény-katolikus pap hátrahagyott kézirataiból jelentették meg több számon keresztül Világosító Szent Gergely legendáját,<sup>27</sup> mely nélkül a festményen látható ábrázolásokat nehéz lenne értelmezni. Hasonló módon találunk Szent Hripszimé életét bemutató írásokat is,<sup>28</sup> keveset írtak azonban Meszrop Masztochról. Kiemelném ezeken kívül Hermann Antal örmény oltárképekkel foglalkozó rövid cikkét<sup>29</sup>, melyben felsorolja az Erdély területén található örmény tematikájú, főként Világosító Szent Gergelyt megjelenítő oltárképeket. A már említett, az Örmény Múzeum gyarapodásáról szóló rövid közlemények is nagy segítségünkre voltak a gyűjteményt alkotó tárgyak felmérése szempontjából, emellett az *Armeniában* nyomon követhető az Örmény Múzeum alakulásának története, mivel többek között közli az alapító ülés jegyzőkönyvét és a múzeum alapszabályzatát is.

---

<sup>26</sup> Többek között: Ávedik Lukács: *Az örmény kereszténység eredete*. Erzsébetváros, 1904. Lukácsy Kristóf: *Emlékezetek az erdélyi örmények múlt életéből*. Bécs, 1859. Lukácsy Kristóf: *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*. Kolozsvár, 1867. Merza Gyula: *Az örmény püspökség*. Kolozsvár, 1902. Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örmény kath. püspöki, illetőleg vikáriusi szék*. Vác, 1913. Szongott Kristóf: *A magyarországi örmények Ethnográfiaja*. Szamosújvár, 1903. Szongott Kristóf: *Szamosújvár Szab. Kir. Város monográfiája 1700-1900*. Szamosújvár 1901.

<sup>27</sup> Lukácsy Kristóf: *A kereszténység elterjedése Örményországban*. In: *Armenia*, 1889, július. 193-203. Augusztus, 225-231. Szeptember, 262-268.

<sup>28</sup> Molnár Antal: *Szent Ripszima legendája*. In: *Armenia*, 1891, január. 5-8.

<sup>29</sup> Hermann Antal: *Örmény oltárképek*. In: *Armenia*, 1906, április. 136.

Az utóbbi évtizedben újra megélnékült az erdélyi örmények kultúrája, identitása, művészete iránti érdeklődés, mely különböző egyesületek, alapítványok<sup>30</sup> működése mellett konferenciák<sup>31</sup> és kiállítások<sup>32</sup> szervezésében nyilvánult meg. Az örmények történetével és kultúrájával foglalkozó konferenciák közül a két alkalommal megszervezett *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében* címűt emelném ki, ahol jeles magyar szakemberek mutatták be legújabb kutatásaikat. Tanulmányaik témánkhoz csak érintőlegesen kapcsolódnak, inkább a tágabb történeti, egyháztörténeti és kultúrtörténeti kontextus megértéséhez járulnak hozzá. Az itt megjelent tanulmányok közül fontos megemlíteni Kovács Bálint interregionális kulturális kapcsolatokról szóló írását,<sup>33</sup> melyben az erdélyi örmények európai központokkal való összeköttetéseire világít rá. Szintén hasznos Puskás Attilának az örmény apostoli és az örmény katolikus egyházzal írt tanulmánya<sup>34</sup>, történeti kérdésekben pedig Pál Judit írásai<sup>35</sup> nyújtottak segítséget.

A művészettörténeti szakirodalom viszonylag keveset foglalkozott a témával, a magyar szakemberek közül senki nem kutatta a témát. A román nyelvű szakirodalomból megemlítendők Nicolae Sabău és Livia Drăgoi tanulmányai<sup>36</sup> melyek a szamosújvári örmény nagytemplom gazdag egyházművészeti gyűjteményének festményeivel foglalkoznak. Livia Drăgoi tanulmánya a Kolozsvári Művészeti Múzeumban rendezett, a szamosújvári örmény kultúrát és művészetet bemutató kiállítás katalógusában jelent meg. Ez a tanulmány jó kiindulópontot szolgáltat a gyűjtemény rendszerezése és a tárgyak datálása szempontjából, azonban inkább figyelemfelkeltő jellegű, nem támaszkodik alapos kutatásokra, melynek következtében olykor téves információkat tartalmaz. Drăgoi figyelme nem terjedt ki az egész gyűjteményre, csak néhány emléket emelt ki az ismeretlenség homályából, és az általunk vizsgált három festményről is említést tesz. Szintén foglalkozik mindhárom festménnyel Nicolae Sabău az erdélyi barokk festészetről írt munkájában, mely a vizsgált anyag

<sup>30</sup> Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Pro Armenia baráti társaság, Armenia baráti társaság, Uniunea Armenilor din România

<sup>31</sup> Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény katolikus egyháza és identitástudata régen és ma, Szamosújvár, 1999; Az örmény katolikus egyház története és művészete, Budapest, 1997; Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében, Piliscsaba, 2005, 2006 stb.

<sup>32</sup> Örmény kultúra és művészet Szamosújváron, Kolozsvári Művészeti Múzeum, 2002

<sup>33</sup> Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17-18. században*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 30-46.

<sup>34</sup> Puskás Attila: *Az örmény apostoli egyház és az örmény katolikus egyház identitástudata*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 9-26.

<sup>35</sup> Pál Judit: *Örmények Erdélyben a 18-19. században*. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 27-38. és Pál Judit: *Az örmények integrálódás és az örménységkép változásai Erdélyben a 18-19. században*. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba, 2007. 77-94.

<sup>36</sup> Nicolae Sabău: *Metamorfoze ale barocului transilvan*. Vol II. Pictura. Cluj-Napoca, 2005, Editura Mega. 160-163. Livia Drăgoi: *Történelmi értékű festmények a szamosújvári örmény közösség gyűjteményében*. In: Buschhausen, Helmut (et al.): *Örmény kultúra és művészet Szamosújváron*. Bukarest, 2002, Ararat. 113-129.



kiterjedtsége miatt bír jelentőséggel. A Világosító Szent Gergelyt ábrázoló képhez analógiát talált, emellett egy olyan metszetet is bemutat, mely mintaként állhatott a festmény készítője előtt.

## Örmény szentek ábrázolásai

### 1. Világosító Szent Gergely

A Szentháromság-templom gyűjteményében – a templom oltárképét is beleértve – négy Világosító Szent Gergelyt megjelenítő festmény található. Ezek közül a templom déli mellékoltárának oltárképe és a plébánián található másik két XIX. századi festmény az örményeket keresztény hitre térítő püspököt szokásos módon, püspöki ornátusban ábrázolja, amint megkereszteli Trdat királyt és főembereit. Különlegesebb alkotásként tartható számon az a Világosító Szent Gergelyt megörökítő festmény<sup>37</sup>, mely a jól ismert keresztelési jelenetet a szent megkínzásának 14 medalionba zárt jelenetével egészíti ki. A továbbiakban ez a festmény lesz vizsgálódásaink középpontjában.

Világosító Szent Gergely (örményül: Szurp Grigor Luszarovich) a III. század közepe táján született<sup>38</sup> Vagharshapatban. Életének valós részleteit nehéz különválasztani a róla szóló, különböző változatokban fennmaradt legendáktól. Örményország kereszténnyé válását és Szent Gergely munkásságát Agathangelosz 491 körül keletkezett írása mutatja be elsőként, ezt követik a későbbi bemutatások is. E szerint Gergely pártus fejedelmi családban született, atyja, Anak fejedelem meggyilkolja Örményország törvényes uralkodóját, I. Khosrovot, ennek büntetéseként megölik és családját is kiirtják.<sup>39</sup> A legendában a mózesi történetre utaló allúzióként értelmezhető, hogy a csecsemő Szent Gergelyt dajkája megmenti a király bosszújától és a cappadociai Caesareába viszi, ahol keresztényként neveli fel. Ott egy keresztény leányt vesz feleségül, akitől két fia születik: a későbbi püspök Arisztakesz és Vardanesz. Szent Gergely 278-ban Rómában katona lesz, 286-ban főtisztként harcol a perzsák ellen abban a seregben, mely Trdat herceget, a meggyilkolt Khoszrov király fiát az örmény trónra segíti.<sup>40</sup> A legenda szerint a győzelem után Gergely a király parancsának ellenszegülve nem volt hajlandó hálaáldozatot bemutatni Diana istennőnek, ezért Trdat több ízben

---

<sup>37</sup> Olaj, vászon, 103x77 cm.

<sup>38</sup> Egyes források szerint 239-ben, mások szerint 257-ben.

<sup>39</sup> Rouben Paul Adalian: *Historical dictionary of Armenia*. Maryland and Oxford, 2002, The Scarecrow Press. 211.

<sup>40</sup> Magyar Katolikus Lexikon 4. köt. Budapest, 1998, Szent István Társulat. 365.

megkínóztatta és egy mély verembe dobatta, ahol 14 évet töltött.<sup>41</sup> Időközben a király megbetegedett és nővérének tanácsára Gergelyhez folyamodott gyógyulásért, aki meggyőzte a királyt, hogy térjen meg a keresztények istenéhez. Gergelyt a Cesareában székelő Leontius püspök szentelte püspökké, a történeti hagyomány szerint 301-ben. Örményországba visszatérve elsőként a királyi családot és az ország főembereit, majd nagy tömegeket keresztelt meg az Eufrátesz folyóban, ezért az örmények második Keresztelő Jánosként is számon tartják. Ezt követően térítő útra indult, templomokat és kolostorokat alapított, sőt az örmények szerint ő térítette keresztény hitre a szomszédos albánokat és grúzokat is. Kápolnát építtetett Szent Hripszime és Gajane sírjára, ő alapította az ecsmiadzini főkatedrális is. Élete vége felé remeteségbe vonult, a Szebuh hegy egyik barlangjában magányosan halt meg 325 körül, utódjául fiát, Arisztakeszt választotta.<sup>42</sup> Földi maradványait sok évvel később találták meg, ereklyéinek feltalálását nagy ünnepként üli meg úgy az örmény apostoli, mint az örmény-katolikus egyház.

A szóban forgó festmény középmezejében Világosító Gergely életének legfontosabb tetteként számon tartott III. Trdat király megkeresztelése látható. A képen Szent Gergely katolikoszként, az örmény gregoriánus egyház legfőbb vezetőjeként jelenik meg, ennek következtében fején hurit visel, mely a pápai tiara megfelelőjeként értelmezhető. A hosszú, ősz szakállú méltóságteljes alak baljában örmény kettőskeresztben végződő botot tart, jobb kezében pedig egy kis tálkából vizet önt az előtte térdelő király fejére. Az ifjú szakállas alakként ábrázolt Trdat vörös köpenyt visel, fejét meghajtván alázasan járul a keresztséghez, keleties, turbánhoz hasonló koronája lába előtt látható. Háta mögött egy koronás női alak – minden bizonnyal a felesége – tűnik fel, szintén térdelő helyzetben. A festő az ország főembereinek sokaságát kissé elnagyolva ábrázolta, mindössze két fej vehető ki a királynő háta mögött. Az égen a Szentlélek galambja jelenik meg fénysugarakat árasztva magából. Világosító Gergely alakja a kompozíció majdnem teljes magasságát és szélességét kitölti, ezáltal sokkal hangsúlyosabbá válik, mint az előtte térdelő királyi család. A festő nem fordított túlságosan nagy figyelmet a háttérre, a szokásos tájképi vagy épületeket megjelenítő háttér helyett csak sima felület látható.

A kép érdekességét a fő jelenetet övező medalionok adják, melyek Szent Gergely kínzásának különböző módjait ábrázolják. Ezek megfejtése nehéz lenne a legenda ismerete nélkül, így annak Lukácsi Kristóf által közzétett, középkori örmény iratokra támaszkodó írása alapján fogjuk bemutatni. A legenda szerint a Diana istennőnek áldozatot bemutató király észrevette,

---

<sup>41</sup> Lukácsi Kristóf: *A kereszténység elterjedése Örményországban*. In: *Armenia*, 1889. 195-203.

<sup>42</sup> Lukácsi: *i.m.* 262-268.

hogy leghívebb szolgája, Gergely tartózkodik áldozni az istennőnek. Miután Gergely többszöri felszólítás ellenére sem engedelmeskedett, a király elrendelte, hogy kínzásoknak vessék alá, ezek közül a legtöbbet ő maga találta ki. A bal felső sarokban látható medalion azt a jelenetet ábrázolja, mikor a király „a hős vértanú lábujjait pálcák közé szorítottatta, annyira, hogy a vér bőven folyt körmei alól”. A képen két turbános alak a szent lábaira erősíti a faszerkezetet, miközben a feje körül dicsfénnnyel ábrázolt Gergely kezeit az ég felé tárva szüntelenül imádkozik. Az alatta levő medalionban a legenda azon részlete látható, mikor a szent lábába vasszegeket vertek és így vonszolva járni kényszerítették. A következő jelenet az egyik „legötletesebb” kínzást ábrázolja, amikor a király „egy bőrsákot megtöltetett hamuval és azt fejére huzatván nyakához köttette, hogy a hamú finomabb részei lélekzés által felszivatván zavarják meg agyát és eszét s ezen állapotban hagyta a szentet hat egész napig”. A medalionban Gergely egy fekete bőrsákkal a fején látható, a koronával és jogarral ellátott király karosszékekben ülve szemléli a kínzás hatásait. A háttérben egy oszlop és vörös függöny tűnik fel. A negyedik jeleneten Gergely lábától felfüggesztve látható, amint egy katona forró vízzel erőszakos beöntést végez rajta. A következő medalionban szétfeszített kezekkel és lábakkal farudakhoz kötözött szent húsát „vaskörmökkel szaggatja” két turbános katona, ennek háttérében rácsok láthatóak. A király látva, hogy semmilyen kínzás nem tudja megtörni Gergely akaratát, tövisekre fektette, melyek testébe szúródtak. Ebben a medalionban ismét megjelenik a király, akit egységesen koronával és jogarral ábrázolnak. A következő jelenet a legenda azon passzusát ábrázolja, mely szerint „a szentnek lábaira csizma alakú, belül szegekkel ellátott, térdig érő vas-csőket huzatott és azokat keményen ráverette lábszáraira; végül azoknál fogva a szabad ég alatt felfüggesztette.” A képen a fához függesztett szent előtt egy bajuszos, turbános katona ujjával a távolba mutat. Az alsó regiszter harmadik medalionjában tűz fölött üstben ólmot olvasztanak és azt Szent Gergely testére öntik. A legenda szerint a szájába is ólmot öntöttek, mégsem halt meg, sőt a kínzás után érthetően tudott beszélni. A következő jelenetre nem találtunk párhuzamot a legenda szövegében, Drăgoi értelmezése szerint Szent Gergely megtérítette kínzóit is, erre utal a turbános katona fölemelt keze, a lába előtt feltűnő koronás bárány pedig Krisztusra. A festmény jobb oldali regiszterének ötödik medalionja jeleníti meg azt az eseményt, mikor bevetik Gergelyt „azon mély verembe, melybe a halálraítélt gonosztevők vettek.” A verem tele volt kígyókkal, viperákkal és más ragadozó állatokkal, akik azonnal megették a bedobott rabot. Szent Gergelyt azonban nem bántották, így 14 évig sértetlenül élt börtönében, egy keresztény asszony pedig élelmet vitt neki. A következő jelenetnél visszaugrunk a legenda elejére, ugyanis azt látjuk, amint a király Szent Gergely ellenállásától felháborodva zabolát tetetett

szájába. Az összekötözött kezű szent szájában vastag kötéllel látható melynek végeit két turbános alak tartja. Ezt követően a király megparancsolta, hogy „kössék kezeit olyanformán, hogy könyökei kiálljanak, hátára pedig egy nagydarab kósót tétetett.” Ily módon megterhelve egy ideig „öszvér gyanánt” ide-oda vonszolták. A képen a félmeztelenre vetkőztetett szentet fölemelt kezekkel fához kötözve, nyakában kósóval ábrázolták. A koronát és jogart viselő király vörös széken ülve nézi a kínzást, egy harmadik alak térdelő helyzetben látható. A következő kínzást ábrázoló medalionban Gergely fejét sajtógép közé szorítják, azonban a legenda szövegével ellentétben nem töltnek sót, salétromot és ecetet szájába és orrába. A jobb sarokban lévő jeleneten a szentet egyik lábánál fogva felakasztották és megvesszőzték. Itt sem látható a legenda azon passzusa, miszerint a lelógó Gergely feje alá „kiállhatatlan szagú” anyagokból tüzet raktak, hogy a füst zavarja meg eszét és ne tudjon többé világosan gondolkodni.

A kép festésmódjára egyfajta primitívség jellemző. A figurákat, melyek a legtöbb esetben merevek, laposak és esetlenek, éles fekete kontúr határolja. Szent Gergely arckifejezése nem tükröz fájdalmat, a mozgalmasságot pedig széles gesztusok helyettesítik. A festő a háttérrel csak szimbolikusan érzékelteti, a néhány helyen feltűnő építészeti keret és vörös függöny kivételével mind a medalionok, mind a központi jelenet háttere sima kék felületű.

Livia Drăgoi idézett tanulmányában ezt a festményt a XVIII. század végére datálja és a füzesmikolai ikonfestészet környezetében formálódott festőnek tulajdonítja.<sup>43</sup> A gyűjtemény tárgyainak provenienciájából következtetve valószínűnek tartjuk, hogy a festmény a Salamon-templom Szent Gergely mellékoltárának oltárképe volt, tehát a XVIII. század első felében készült. Szamosújvár 1731-es vizitációjából megtudhatjuk, hogy a Salamon-templomban Gyümölcsoltó Boldogasszonynak szentelt főoltár mellett egy Szentháromság és egy Világosító Szent Gergely mellékoltárt állott,<sup>44</sup> ezt erősíti meg Simai Salamon alapító levele is, melyet Szongott Kristóf tett közzé.<sup>45</sup> A templom 1898–1899-es gyökeres restaurálása alkalmával „a két kisebb oltár félretétetett”<sup>46</sup>. A Salamon-templomból eltávolított Világosító Szent Gergely oltárkép a Szentháromság-templomba került, 1906-ban a jobboldali

---

<sup>43</sup> Livia Drăgoi: *i.m.* 119-121.

<sup>44</sup> Kovács András–Kovács Zsolt (szerk.): *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok (1727-1737)*. Kolozsvár, 2002, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. 75.

<sup>45</sup> Szongott: *i.m.* 2. köt. 42-43.

<sup>46</sup> Szongott: *i.m.* 2. köt. 45-46.

mellékoltár mellé volt felállítva.<sup>47</sup> Véleményünk szerint ez az oltárkép megegyezik az általunk bemutatott festménnyel és minden bizonnyal egy helyi festő alkotása.

## 2. Szent Hripszime

Szent Hripszime (vagy Ripszima) élettörténete és legendái összefonódnak Világosító Szent Gergelyével, hiszen ugyanabban az időszakban működtek, sőt életük bizonyos helyszínei is egybeesnek. Hripszime római patrícius családban született a III. században. A legenda egyes változatai szerint a jámbor társnőivel szüzességi fogadalomban élő gyönyörű Hripszimére szemet vetett Diocletianus császár és erőszakkal feleségül akarta venni. Emiatt a szűz és 36 társnője menekülésre kényszerült, más változat szerint egyszerűen a keresztényüldözések miatt hagyták el Itáliát. Örményország területére, az akkori főváros, Vagharshapat közelébe kerültek, ahol a város melletti szőlőben húzták meg magukat.<sup>48</sup> Hripszime szépsége III. Trdat királynak is feltűnt, oly mértékben, hogy felajánlotta királynővé teszi. A fiatal keresztény nő fogadalmához hűen ellenállt a király csábításainak, emiatt kínzásokon kellett átesnie, végül megölték. Hripszime legendái nem ismertetik oly részletesen az átélt fájdalmakat, mint a Világosító Szent Gergelyé, csupán annyit jegyeznek meg, hogy kivágták a nyelvét és lefejezték.<sup>49</sup> Hripszimével együtt kivégezték főnöknőjét, Gajanét és 35 társukat is. A legenda szerint ez abban az időszakban történt, amikor Világosító Gergely a mély veremben ült, kiszabadulásában is ez az esemény játszott közre. Isten oly módon büntette Trdatot és udvaroncait a szent szüzek kivégzéséért, hogy azok „elveszték ép elméjüket, s az állatokkal egyenlők lőnek.”<sup>50</sup> Ebből a betegségből gyógyította ki a királyt Világosító Gergely, és így vált kereszténnyé nem csak a ő, hanem az egész ország. Gergelynek ezután első dolga volt a szent szüzek ereklyéit felkeresni, melyekre romlatlanul talált rá. Nagy tisztelettel temette el őket, Hripszime és Gajane sírjára pedig kápolnát építtetett.

A Szentháromság-templom gyűjteményében levő Szent Hripszimének és társainak vértanúságát ábrázoló festmény<sup>51</sup> a Világosító Szent Gergely képtől teljesen eltérő kompozíciós modellt követ. A kép felső regiszterében felhőkön állva jelenik meg Hripszime, akit a barokk kor eszményképének megfelelően a klarissza rend ruhájában ábrázoltak. A

<sup>47</sup> Hermann Antal: *Örmény oltárképek*. 136.

<sup>48</sup> Molnár Antal: *i.m.* 5.

<sup>49</sup> Molnár Antal: *i.m.* 6.

<sup>50</sup> Tutsek Anna: *Világosító-Szent-Gergely*. In: *Armenia*, 1888. 195.

<sup>51</sup> Olaj, vászon, 119x83 cm.

kezében levő liliom szüzességének jelképe, feje fölé egy puttó tartja a vértanúknak kijáró babérkoszorút és pálmaágat. Jobb kezét szívére teszi és szenvedő arccal néz a távolba. Fölötte az égi dimenzióban a Szentháromság jelenik meg szokásos módon ábrázolva, a Szentlélekből áradó fény világítja meg a felhőket és a föld felé szálló puttókat. A festmény két regisztere között a babérkoszorúkat és pálmaágakat tartó puttók teremtenek összeköttetést, akik arra hivatottak, hogy a szent vértanúk már haláluk pillanatában megkapják a mártíromság koszorúját. A földi dimenzió, a felhőkön álló szüz barokkos ábrázolásával ellentétben, a középkori narratív technikákra emlékeztet, a kis alakok és a zsúfolt kompozíció, a vérengzés naturalista ábrázolása a későgótikus festészetet juttatja eszünkbe. A legendának megfelelően a jelenet egy szőlőligetben játszódik, a háttérben az egzotikus növényzet (pálmafa), keveredik az európai tájjal (különböző bokrok, fenyőfákra hasonlító fák) és a karókra felfuttatott szőlővel. Az előtérben egy patak látható kis fahíddal és egy kőből kialakított átkelőhellyel. A növényi háttéren kívül épületek is feltűnnek a képen, a bal oldalon egy barokk toronysisakkal ellátott kis kápolna, a jobb oldalon a távolban egy fallal körülvett város részlete látható, melyből két torony is kiemelkedik. A bal oldal előtérében egy félköríves árkaDOS, balusztráDOS, emeletes épület vehető ki, melynek csúcsíves árkaDja alatt vörös baldachinos trónon ül III. Trdat király. A király előtt álló, két turbános katona által tartott „apáca” nem más, mint Hripszime, akit a király visszautasítása után kivégzésre visznek. Szintén Hripszime jelenik meg az előtér második csoportjában is. Ő a legkegyetlenebb kínzásnak alávetett vértanú, kinek kezeit és lábait a földbe vert karókhöz kötözték, az egyik katona éppen kivájja a szemét, egy másik meg égő fáklyát tart a szívéhez. A legenda egyes változatai szerint Hripszime testét halála után elégették. A gyilkolás különböző változatait felvonultató kivégzések kisebb csoportokban történnek. A patak közelében több lefejezett, apácaruhás szüz teste fekszik, sőt „gazdátlanul álló” fejeket is látunk. A híd közelében pedig három földhöz kötözött apácának turbános alakok vágják el a nyakát, a vér nyakukon és szájukon is ömlik, szenvedésüket a festő érzékletesen jelenítette meg. A Hripszimét kivégző csoport háttérében katonák gyilkolnak meg imádkozó szüzeket, balra levágott fejű holttestek hevernek. A kis barokk kápolna előtt sorba állított keresztény nők várnak az állatias kivégzésre, arcukon félelem tükröződik. A pálmafa alatt egy kegyetlen katona csupasz kézzel fojt meg egy apácát. A kép datálását megkönnyíti az arab számokkal írt 1778-as évszám, az örmény felirat pedig a kép témáját adja meg: „Mardiroszi Szurp Hripszimianc” (Szent Hripszime vértanúsága).

A szüzek szenvedéseinek kifejező, érzékletes ábrázolása, a részletek finom kidolgozása, a gazdag színskála, a mély perspektívájú, változatos elemeket felvonultató háttér kvalitások darabbá emelik a festményt.

### 3. Meszrop Mastoc

Meszrop Mastoc, az örmény irodalom és tudományosság szimbóluma, az örmény ábécé megteremtője 362 körül született. Életéről forrásaink is vannak, hiszen tanítványa, Korjun már az V. században megírta mesterének élettörténetét. A hagiográfia műfajába sorolható Vark Mastocit (Mastoc életrajza) tartják az első örmény nyelven írt irodalmi alkotásnak.<sup>52</sup> A kereszténység felvétele után Örményország számára nagy problémát jelentett az anyanyelvű írásbeliség hiánya és az, hogy a szír, görög, római területekről érkező hittérítők és papok nem értették a nép nyelvét, így a kereszténység nehezen tudott gyökeret verni az alsóbb rétegek körében. E probléma megoldása céljából a Szent Gergely családjából származó Partev Szent Izsák katholicosz (387-436) és Vramsapuh (389-414) örmény király Meszrop Mastoc tudós szerzetest bízta meg egy saját örmény ábécé megalkotásával.<sup>53</sup> A bonyolult hangrendszerrel rendelkező örmény nyelv írásjeleinek megalkotásához Mastoc a sémi írásrendszerben kereste a mintát, ezen belül – a legújabb kutatások szerint – az észak-mezopotámiai arameus valamelyik változatát vette alapul. Mivel a sémi írások csak a mássalhangzókat jelölik, magánhangzókkal egészítette ki azt. A szakemberek szerint ez volt Mastoc munkásságának legjelentősebb eredménye és az, hogy egy olyan ábécét alkotott, mely az egyik legtökéletesebb fonetikus írásrendszerként tartható számon.<sup>54</sup> Meszrop Mastoc élettörténetébe is keverednek legendás elemek. Életrajzírója, Korjun szerint Mastoc az ábécét álmában, mennyei látomásként pillantotta meg, a későbbiekben olyan elképzelés is elterjedt, miszerint egy barlangban remeteként élő Meszroznak égi kéz véste a szikla falába az örmény ábécét. Az örmény hagyomány szerint a szomszédos kaukázusi albánok és grúzok írásrendszerét is ő alkotta meg. Mastoc vardapet volt, mely az örmény egyházi hierarchia egyik foka. A vardapet beiktatásán ünnepélyes körülmények között a püspök átnyújtja a kazavant, a vardapeti botot.<sup>55</sup> A források Meszrop tanítói és hitehíjlesztői tevékenységéről is beszámolnak, 440-ben bekövetkezett halála után nem sokkal szentté avatták.

---

<sup>52</sup> Kocsis Péter Csaba–Vasváry Viktor (szerk.): *Örményország kincsei. Titkok az Ararátról*. Budapest, 2002. 60.

<sup>53</sup> Kocsis–Vasváry : *i.m.* 59.

<sup>54</sup> Kocsis–Vasváry : *i.m.* 60.

<sup>55</sup> Puskás Attila: *i.m.* 11.

Meszrop Mastoc és a köréje szerveződött munkacsoport tevékenysége lehetővé tette a Biblia és a liturgikus könyvek lefordítását, az örmény istentiszteleti nyelv létrejöttét és hozzájárult a kereszténység megszilárdulásához Örményországban. Ennek következtében ezt a korszakot tartják az ország kulturális és egyházi virágkorának, a V. századot „arany századnak” is nevezik.<sup>56</sup>

A szamosújvári örmény katolikus plébánián található, Meszrop Mastocot megjelenítő képen<sup>57</sup> a szent szerzetesi ruhában, karosszékben ülve jelenik meg. Kezében a vardapeti botot, a kazavant tartja, mely az örmény tudományosságot jelképező két egymással szembe forduló kígyóban végződik.<sup>58</sup> Szakállas fejét dicsfény övezi, bal kezével az előtte térdelő ifjút áldja meg. A térdelő ifjú barokk kori nemesi öltözéket visel, imára kulcsolt kezében rózsafüzért tart. A szent és az ifjú között oltárasztal áll, melyen a szentmise szövegét tartalmazó liturgikus könyv, toll és tinta látható, Mastoc életének – az ábécé megalkotásának és a liturgia örmény nyelvre fordításának – legfontosabb cselekedeteire utalva. A Mastoc által alkotott grabar írás betűi az ifjú lába előtt és a két puttó által tartott nyitott könyvön is megjelennek. A puttók fölött lévő galamb és a felhőkből kinyúló kéz az örmény írás isteni eredetére utal. A képen a térdelő ifjú háta mögött egy „titokzatos alak” is feltűnik: hosszú ősz hajú és szakállú, szomorú arcú idős ember, kezében rózsafüzérrel. Az öregember a festmény többi alakjához képest szokatlanul van elhelyezve, ennek köszönhetően úgy tűnik, mintha Mastoc és az ifjú emelvényen állnának és e mögül bújna elő a furcsa öregember. Alakja a remeteszentek ábrázolásához hasonló, feje körül halvány dicsfény tűnik fel, melyből arra következtethetünk, hogy valószínűleg az ifjú védőszentje lehet.

A perspektivikus szerkesztésmódban megnyilvánuló esetlenségek, a kezek és a lábak aránytalanságai arra engednek következtetni, hogy a kép, mely a XVIII. század első felében készülhetett, egy helyi festő műve lehet. Mivel Mastoc iskolaalapítói tevékenysége miatt az örmény iskolák védőszentje, elképzelhetőnek tűnik, hogy a festmény a szamosújvári örmény-katolikus gimnázium számára készült és az Örmény Múzeum megalakulásakor került a gyűjteménybe. A kérdés pontos tisztázása a további kutatások feladatai közé tartozik.

---

<sup>56</sup> Puskás Attila: *i.m.* 11.

<sup>57</sup> Olaj, vászon, 69x62 cm.

<sup>58</sup> Érdekességként jegyzem meg, hogy a szamosújvári Örmény Múzeum Egyesület pecsétjén is e kígyófejes jelkép látható.



## Ikonográfiai, kultusztörténeti összefüggések

Az erdélyi örmények asszimilációjának kiemelkedő tényezője volt a katolikus egyházzal kötött unió, melynek következményei szenttiszteletükben is kimutathatóak. Az örmény apostoli egyház legjelentősebb szentjeinek – Szűz Mária, Világosító Szent Gergely, Szent Hripszime, Bertalan és Tádé apostolok<sup>59</sup>, Meszrop Mastoc, Keresztelő Szent János, Szent István vértanú – tisztelete az örmény-katolikus egyházban is megmaradt, azonban a római-katolikus kánonból hiányzó szentek tisztelete idővel elhalványult. Ennek köszönhető, hogy a Szent Hripszime mártíromságát és a Meszrop Mastocot megjelenítő képeket egyedül a szamosújvári gyűjteményben találunk, tiszteletük csak rövid ideig élt az örmények körében.

Az erdélyi örményeknél legtovább Világosító Szent Gergely kultusza maradt meg, lényegében a mai napig nagy ünnepek keretében emlékeznek meg róla. Kovács Bálint a szenttisztelet három rétegét, az ereklye-tiszteletet, az egyházi társulatok patrocíniumait és a búcsúk megszerzését vizsgálva kimutatta, hogy Világosító Szent Gergely kultusza különösen fontos szerepet töltött be az erdélyi örménység vallásosságában.<sup>60</sup> Tisztelete mindhárom rétegben megnyilvánult, melyet a szamosújvári közösség esetében is tetten érhetünk. Világosító Szent Gergely ereklyéjét Novák Péter örmény-katolikus pap 1767-ben hozza Szamosújvárra örmény és latin nyelvű hitelesítő bizonyítvány kíséretében<sup>61</sup>, melyet az évenként megtartott Szent Gergely-litániák alkalmával a hívek is láthattak<sup>62</sup>. A vallásos társulatok társadalmi szerepet is betöltöttek a helyi közösség életében, saját költségvetéssel rendelkeztek, melyet közérdekű célokra fordítottak.<sup>63</sup> Szamosújváron a Salamon-templomhoz tartozó, Szent Gergelyről elnevezett társulat a kereskedőket tömörítő szervezet volt. Harmadrészt, a búcsúk kiemelkedő szerepe tekintetében nagy jelentőséggel bírt, hogy Világosító Szent Gergely ünnepén lehetséges volt a teljes búcsú elnyerése is.

A XVIII. században a szamosújvári közösség Szent Gergely mindhárom évenként előforduló ünnepét megtartotta, előtte tíz napig böjtöltek. Bővebb információkkal rendelkezünk a XIX. század végének, illetve a XX. század elejének Világosító Szent Gergely-

---

<sup>59</sup> Az örmény hagyomány szerint Ábgár örmény király magával Jézus Krisztussal levelezett, akit meghívott országába. Krisztus maga helyett Bertalan és Tádé apostolokat küldte, így ők térítettek először Örményországban.

<sup>60</sup> Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban*. In: S. Lackovits Emőke-Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. I. köt. Sepsiszentgyörgy, 2007. 197-212.

<sup>61</sup> Vezári Dezső: *Szent Gergely ereklye templomunkban*. In: *Armenia*, 1890, december. 378-379.

<sup>62</sup> Szongott: *i.m.* 2. köt. 37.

<sup>63</sup> Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény...*202.

kultuszáról, ekkor már csak a pünkösöd után következő negyedik vasárnapon tartott ünnepegekről számol be az *Armenia*. 1904-ben, az örmények megkeresztelkedésének 1600-dik évfordulóján a szamosújváriak „hálás kegyelettel adóztak dicsőséges védőszentjük örömnepén s a legnagyobb egyházi fényvel és pompával ünnepelték Világosítójukat, kinek emlékezete több mint másfélezer év lefolyása után sem halványult el, sőt megelevenedett a szívekben...”<sup>64</sup> Az ünnepegekről írt rövid közleményekben, illetve a Szent Gergely életét bemutató írásokban az örmények apostola, mint „fényesen világító nap”, „égő szövétnek” jelenik meg, kinek „világánál a világ világosságát, az örök igazságot, Jézus Krisztust” megismerhették.<sup>65</sup> Többször visszatér az a gondolat, hogy Isten után a legnagyobb jótéteményt Szent Gergelytől kapták, akinek munkássága nélkül – mint vallják – az örménység kihalt volna. Az ünnepegek alkalmával tartott körmeneten hordozták körbe azt a zászlót, melynek a kultuszban kiemelt, ereklye-szerű funkciójára utal, hogy csak istenfélő férfiak hordozhatták, akik ezzel „Isten előtt különösen kedves cselekedetet teljesítenek”<sup>66</sup>.

Világosító Szent Gergely kiemelt kultuszára utal az erdélyi örmény-katolikus templomokban megjelenő tetemes számú képzőművészeti alkotás – oltárképek, más festmények, szobrok, zászlók, színes üvegablakok – is. A szamosújvári Salamon- és Szentháromság-templomban, az erzsébetvárosi és a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus templomokban Szent Gergelynek külön oltára van, azonban a csíkszépvízi főoltáron is látható Világosító Szent Gergely-festmény. Emellett Erdély több római-katolikus templomában is (Máramarossziget, Dés, Homoród) találunk Világosító Gergelyt ábrázoló képeket.<sup>67</sup> Ezek legtöbbször csupán Trdat király megkeresztelésének jelenetét mutatja be, a szent kínzásait megörökítő medalionok nélkül.

A sajátos ikonográfiai hagyományra támaszkodó, a szamosújvári Szentháromság-templom gyűjteményének részét képező Világosító Szent Gergely-festménynek – melyet a fentiekben bemutatunk – analógiáit találjuk a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus- és a máramarosszigeti piarista templomban. A gyergyószentmiklósi templom északi mellékoltárának oltárképe a hagyomány szerint Velencében készült 1752-ben. Az örmény mitológiai utalásokkal telített, minőségi festmény akár a mechitaristák velencei rendházából is származhat, azonban ezt alapos levéltári kutatásokkal kellene alátámasztani. A képen a központi keresztelés-jelenetet 14 medalion övezi, melyekben ugyanazon jelenetek, ugyanolyan sorrendben láthatóak, mint Szamosújváron, sőt a medalionok alakjainak

<sup>64</sup> Gopcsa László: *Világosító Szent Gergely zászlója*. In: *Armenia*, 1904. 258.

<sup>65</sup> *Armenia*, 1890, 222.

<sup>66</sup> A zászló kultikus funkciójának részletesebb bemutatását ld. Gopcsa László: *i. m.*, 258-260.

<sup>67</sup> Hermann Antal: *Örmény oltárképek*. 137.

mozdulatai és gesztusai is megegyeznek. A gyergyói képen a központi jelenetet festett fächeretbe foglalta a festő, ennek peremét díszítik a medalionok, a közöttük levő részt pedig a legenda egyes mozzanatait magyarázó örmény nyelvű szöveg tölti ki. A festményen több olyan elem is megjelenik, melyek más erdélyi Világosító Szent Gergely képekről hiányoznak. A keresztelés-jelenet háttérében az örmény eredetmítosz fontos elemét, az Ararát hegyen megfeneklett Noé bárkáját láthatjuk<sup>68</sup>, alatta Szent Gergely egy barlangba visszavonulva imádkozik, majd egy kissé távolabb egy angyal tűnik fel, aki a legenda szerint az ecsmiazdini katedrális helyét mutatta meg Szent Gergelynek. Az örmény katolikosz főszékesegyháza, az ecsimadzini katedrális a kép bal oldalán tűnik fel, fölötte Hripszimének és szűztársainak kivégzését láthatjuk. A festmény háttérének felső regiszterében Szent Gergely az Eufrátesz folyóban kereszteni meg az örményeket, a fölöttük feltűnő, kereszttel ellátott fénylő vörös oszlop jelentését a legenda segítségével fejthetjük meg: „Az egész idő alatt, míg a keresztelés tartott, Szt-Gergelynek és a megkeresztelteknek fejei fölött egy, az égből lenyúló fényes oszlop lebegett, melynek ragyogó sugarai a napfényét felűlmutták; az oszlopon ott tündöklött a sz. kereszt jele.”<sup>69</sup> A finoman kidolgozott kis alakokat magában foglaló medalionok háttérében mély perspektívájú tájképi és építészeti részletek tűnnek fel. A kifinomult festői eszközökkel megjelenített, gazdag szimbolikájú gyergyószentmiklósi kép színvonalát egyetlen erdélyi Világosító Szent Gergely-festmény sem éri utol, a szamosújvári kép minősége pedig messze elmarad emögött. Érdekességként jegyzem meg, hogy a gyergyószentmiklósi templomban egy hasonló felépítésű Világosító Gergely-festményt magában foglaló, XVIII. század végi körmeneti zászló is fennmaradt, melyet egy helyi festő készíthetett az oltárkép alapján. A központi jelenet és a medalionok ábrázolásai is teljesen megegyeznek az oltárképével, a háttér narratív jelenetei közül csupán az Ararát hegy hiányzik, a zászló latin nyelvű feliratai is azonosak az oltárkép medalionjainak felirataival.

Hasonló felépítési rendszert követ a máramaroszigeti piarista templomban felállított Világosító Szent Gergely oltár festménye, azonban ezen a szent kínszenvedéseit megjelenítő medalionok két jelenettel kiegészülnek. A 16 medalion a szamosújvárihoz hasonlóan a festménynek csak három oldalát övezi, a kép felső regiszterében azonban a teljes Szentháromság megjelenik. A 14 medalion, amely mindkét képen megtalálható, hasonlóképpen örökíti meg a történeteket, azonban a máramarosi festmény sokkal barokkosabb szellemű, az alakok dinamikusabbak, kifejezőbbek és finomabb kidolgozásúak.

---

<sup>68</sup> A teremtés könyve szerint: „A hetedik hónapban , a hónap tizenhetedik napján megállapodott a bárka Ararát hegyein.” Vö. *Biblia*, Ter., 8,4. Ebből kiindulva az örmények Noé dédunokájától, Hajktól származtatják magukat.

<sup>69</sup> Lukácsi: *i.m.* 263.

A fő jelenet háttérében a Gyergyószentmiklóson látott keresztcsúcsú, fénylő oszlop is feltűnik, mely a szamosújvári képen azonban nem jelenik meg.

Erdélyen kívül medalionokkal övezett Világosító Szent Gergely festmény található a bukaresti örmény püspökség múzeumában<sup>70</sup> és a moldvai örmény templomokban is. Ezek összevetése az erdélyi festményekkel a kutatás későbbi fázisának feladatai közé tartozik.

Az a képszerkesztési eljárás, miszerint a festmény középpontjában megjelenő szentet életének kiemelt történéseit bemutató kisebb jelenetek övezik, nem csak az örmény-katolikusoknál, hanem más felekezeteknél is elterjedt volt. A görög-katolikus és a görög-keleti egyházak festészetében számos olyan képet ismerünk, mely hasonló szerkesztési elvet követ, azonban a legtöbb festményen a kis jelenetek négyszögletű keretbe foglalva jelennek meg.<sup>71</sup> A nyugati katolikus ikonográfiában főként a barokk korban válik elterjedté a zsúfolt, sokszor kaotikus kis jelenetek egymasmellé helyezése<sup>72</sup>, azonban a szamosújvári Világosító Szent Gergely kép medalionos szerkesztésmódjához a Madonna Rosarii-típusú képek állnak a legközelebb. Ebbe a típusba tartozó képet a szamosújvári gyűjteményben is találhatunk, ahol a trónoló Madonnát a rózsafüzér szemeit imitáló, Krisztus és Mária életének jeleneteit bemutató medalionok veszik körbe. Azt, hogy az örményeknél különösen elterjedt volt ez a szerkesztési elv, a 2002-es budapesti *Örményország kincsei – Titkok az Ararátról* című kiállításon bemutatott oltárfüggönyök és oltárterítők is bizonyítják. Az astaraki Szent György templomból származó oltárfüggöny középmezejében Krisztus keresztje és Szent György tűnik fel, körülötte medalionokban kisebb jelenetek láthatóak.<sup>73</sup> Hasonló módon a nor bajazeti Szent Hovhannesz templom oltárterítőjén a középen levő utolsó ítéletet Krisztus életéből vett jeleneteket tartalmazó 18 medalion veszi körbe.<sup>74</sup>

Világosító Szent Gergely ikonográfiája minden bizonnyal már a középkori Örményország területén kialakult, melyet az egykori fővárosban, Aniban található Szent Gergely-templom freskói is bizonyítanak. A Tigran Honentz által 1215-ben épített, a törökök által lerombolt templom freskói között Szent Gergely kínzásának olyan jelenetere bukkantunk, mely majdnem teljes mértékben megegyezik a szamosújvári festmény jobb felső sarkában levő medalion ábrázolásával. A freskón a szent fejével lefele látható, egyik lába

---

<sup>70</sup> Livia Drăgoi: *i.m.* 119.

<sup>71</sup> Ld: Nagy Márta: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei*. Debrecen, 1998, Kossuth Egyetemi Nyomda.

<sup>72</sup> Ld: Szilárdffy Zoltán: *Ikonográfia- kultusztörténet*. Budapest, 2003, Balassi Kiadó. 375.

<sup>73</sup> Kocsis–Vasváry : *i.m.* kat. 146.

<sup>74</sup> Kocsis–Vasváry : *i.m.* kat. 147.

térdben behajlítva, a körülötte levő alakok veszővel verik.<sup>75</sup> Elképzelhető, hogy az Aniból és környékéről elűzött, a Krími félszigeten, később Közép-Európában megtelepedő örmények magukkal vitték a szent ábrázolásának Örményországban kialakult prototípusát.

A szent ikonográfiájának erdélyi elterjedésében a mechtaristák velencei és bécsi nyomdájából kikerülő metszetekkel illusztrált Szent Gergely életrajzok játszhatták a legfontosabb szerepet, melyek előképül szolgálhattak a helyi festők számára. Kovács Bálint kutatásai kimutatták, hogy az erdélyi örmények szoros kapcsolatban álltak a velencei és bécsi központokkal, kezdetben az örmény-katolikus misszionáriusok és mechtarista szerzetesek, később a rend erdélyi származású tagjai révén, akik irodalmi, teológiai művekkel gyarapították az erdélyi közösségek könyvtárait.<sup>76</sup> Szent Gergely metszetekkel illusztrált életrajza, melynek borítólapján medalionokba foglalt jelenetek láthatóak, ma is megtalálható a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus plébánián, Szamosújváron azonban még nem sikerült hasonlót fellelni. Előképként szolgálhattak különböző egyedülálló metszetek is, mint például a Nicolae Sabău által bemutatott, a Kolozsvári Történeti Múzeum gyűjteményében található Franz Karl Heissig, bécsi mester által készített metszet<sup>77</sup>, mely az általunk bemutatott festmények közül a máramarosszigetihez áll a legközelebb.

---

<sup>75</sup> Erről közöl képet: Horváth György Zoltán: *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai*. Budapest, 2003, Romanika Kiadó. 35.

<sup>76</sup> Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális...* 30-46.

<sup>77</sup> Nicolae Sabău: *i.m.* 205 kép.

Képmelléklet



1. Világosító Szent Gergely megkereszteli Trdat királyt



2. Szent Hripsime mártíromsága



3. Meszrop Mastoc



## Bibliográfia:

- Adalian, Rouben Paul: *Historical dictionary of Armenia*. Maryland and Oxford, 2002, The Scarecrow Press.
- B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970, Kriterion.
- B. Nagy Margit: *A barokk Szamosújvár születése*. In: *Építés-Építészettudomány XV.* 1983, 27–39.
- Buschhausen, Helmut (et al.): *Örmény kultúra és művészet Szamosújváron*. Bukarest, 2002, Ararat.
- Esztegár Gergely: *Az örmények térítő apostolának ereklyéi*. In: *Armenia*, 1889, 217-219.
- Fancsali János-Issekuts Sarolta (szerk.): *Az örmény-katolikus egyház története és művészete*. Budapest, 1997.
- Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmények története*. Kolozsvár, 2006, Kriterion Kiadó.
- Gopcsa László: *Világosító Szent Gergely zászlója*. In: *Armenia*, 1904. 258-260.
- Hermann Antal: *Örmény oltárképek*. In: *Armenia*, 1906. 136-137.
- Hermann Antal-Papp Gusztáv: *A szamosújvári „Örmény Múzeum” története*. Szamosújvár, 1907, Todorán Endre „Aurora” Nyomdája.
- Horváth György Zoltán: *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai*. Budapest, 2003, Romanika Kiadó.
- Kocsis Péter Csaba-Vasváry Viktor (szerk.): *Örményország kincsei. Titkok az Ararátról*. Budapest, 2002.
- Korbuly Domokos-Simon J. Zaven: *Örmény magyar bibliográfia magyar nyelven*. Budapest, 1986.
- Kovács András-Kovács Zsolt (szerk.): *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok (1727-1737)*. Kolozsvár, 2002, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány.
- Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*. In: Sándor-Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 47-68.
- Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17-18. században*. In: Óze Sándor-Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba, 2007. 30-46.

- Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban.* In: S. Lackovits Emőke- Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. I. köt. Sepsiszentgyörgy, 2007. 197-212.
- Lukácsi Kristóf: *A kereszténység elterjedése Örményországban.* In: *Armenia*, 1889, július. 193-203. Augusztus, 225-231. Szeptember, 262-268.
- Nagy Kornél: „*Errores et abusus inter armenos Transilvaniae vigentes*” 1719-ből és a *kalkedonizmus kérdése.* In: Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba, 2007. 156-169.
- *Magyar Katolikus Lexikon* 4. köt. Budapest, 1998, Szent István Társulat.
- Molnár Antal: *Szent Ripszima legendája.* In: *Armenia*, 1891, január. 5-8.
- Nagy Márta: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei.* Debrecen, 1998, Kossuth Egyetemi Nyomda.
- Pál Judit: *Örmények Erdélyben a 18-19. században.* In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 27-39.
- Pop, Virgil: *Armenopolis- oraş baroc.* Cluj-Napoca, 2002, Accent.
- Puskás Attila: *Az örmény apostoli egyház és az örmény katolikus egyház identitástudata.* In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006. 9-26. In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I.* Piliscsaba, 2006.
- Sabău, Nicolae: *Metamorfoze ale barocului transilvan.* Vol II. Pictura. Cluj-Napoca, 2005, Editura Mega.
- Szilárdffy Zoltán: *Ikonográfia- kultusztörténet.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó.
- Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900.* I, II. III köt. 1901, Szamosújvár.
- Szongott Kristóf: *A magyarországi örmények Ethnográfiaja.* Szamosújvár, 1903.
- Szongott Kristóf: *Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben.* 1893, Szamosújvár.
- Sztranyiczki Mihály (szerk.): *Az örmény Szamosújvár.* 2009, Pro Armenia.
- Tóth K. József: *Örmény identitás a dualizmuskorban.* In: Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba, 2007. 127-137.
- Tutsek Anna: *Világosító-Szent-Gergely.* In: *Armenia*, 1888, július, 193-197.
- Vezári Dezső: *Szent Gergely ereklye templomunkban.* In: *Armenia*, 1890, december. 378-379.

- Zaven. Simon J.: *Örmény nemzet, örmény egyház, örmény tudat*. 1993, kézirat, megtalálható a budapesti Országos Idegennyelvű Könyvtárban.